

Türkiye'nin Etnik Yapısı Kendini Anlatıyor

ZAZALAR

Zazalar, genelde Türkiye'nin Doğu, İç ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde mukimdirler. Türkiye'de yaşayan halklar içerisinde Türkler'den ve Kürtler'den sonra nüfusu en fazla olan halktır.

Zazalar'ın Yaşadığı Coğrafya ve Nüfus

Zazalar, nüfusu tahminen 4-6 milyon civarında olan bir halk olarak Doğu-Anadolu'nun Fırat ve Dicle su havzasında (Yukarı Fırat Bölgesi) yaşarlar. 37,8°-42° enlem ve 37,8°- 40° boylamları arasında yer alan bölgede, il olarak doğu-batı istikametinde Sivas-Tokat sınırından Varto'ya; kuzey-güney istikametinde Gümüşhane'den Siverek'e kadar uzanır.

Ağırlıklı olarak Tunceli, Bingöl, Erzincan, Elazığ ve Diyarbakır'ın kuzey ilçelerinde yaşarken, Kangal, Zara, Ulaş ve İmranlı (Sivas), Kelkit, Şiran (Gümüşhane), Hınıs, Çat, Aşkale (Erzurum), Gerger (Adıyaman), Pütürge ve Arapkir (Malatya), Varto (Muş), Mutki (Bitlis), Sason (Batman), Sarız (Kayseri), Siverek (Urfa), Aksaray'ın ve Ardahan'ın kimi köylerinde meskundurlar. Bunun dışında İstanbul, Ankara, Bursa, Eskişehir ve Aydın gibi birçok il ve ilçeye göç etmiş çok sayıda Zaza mevcuttur. Almanya, Avusturya, İsviçre, Hollanda, Belçika, Fransa, İsveç, Danimarka gibi Avrupa ülkelerinde bulunan Zaza sayısı tahminen 300.000'dir. Cambul (Kazakistan) ve Batum (Gürcistan) bölgelerinde de 1944 yılında Rusya sınırları içerisinde sürgüne uğramış Zazaların yaşadığı bilinmektedir.

İsimlendirme

Zazalar'da kimlik sorununun içe dönüklük ve dışa dönüklük bağlamında ele alınması gerekir. Zazalar kendilerini bölgeden bölgeye farklı adlandırırılar. Dersim Zazaları kendilerine Kırmanc, dillerine Kıрманcki der. Merkez Zazaları kendilerine Zaza ya da Kırd, dillerine Zazaki ya da Kırdki der. Varto,Hınıs, Tekman hattı kendilerine Elevi, dillerine Zonê Ma der. Güney Zazaları ise kendilerine genellikle Dımılı, dillerine de Dımilki derken, Sivas ve Ardahan'daki Zazalar kendilerine Zaza, dillerine de Zazaki derler. Adlandırmalardaki bu farklılık sosyolojik temelli olup, çevrelerindeki etnik ve inançsal gruplarla ilişkilidir. Bölge ve

inanç bakımından aralarında bir sınır oluşabilecek bu Zaza toplulukları; Türk ve Kürt asimilasyonculuğuna direndikleri gibi, kendi aralarında birbirlerine karşı da bir direnç oluşturmaktalar.

Dışarıdan kendilerine Zaza denen bu topluluk, genel anlamda zaza olduklarını, dillerinin de Zazaca olduğunu bilmektedir. İçeride kendini farklı adlandırsa da, dışarıda çoğunlukla kendini Zaza, dilini de Zazaca olarak adlandırmaktadır. Son yıllarda uluslararası alanda da kabul gören bir isimlendirme bu ismi kullanmaktan kısmen imtina edenler arasında da hızla benimsenmeye başlanarak uluslaşma yolunda (tek bir toplum olma yolunda) bir ivme kazanmaya başlamıştır.

Selamlaşma

“Ma be xêr di/xêr be sîlamet” denerek başlayan selamlaşma ritüeli, omuzdan niyaz edilerek sürdürülür. Bu bir nevi tokalaşma biçimidir. Sağ kollar birbirine geçirilerek, emsaller omuz ile dirsek arasına niyaz ederken, küçükler büyüklerin, kadınlar erkeklerin dirsek altından niyaz ederler. Büyükler ve erkekler de kadınların ve çocukların omuz hizasından niyaz ederler.

Zaza selamlaşması, iyilik-kötülük kavgasını çağırıştırır. “Ben iyiliğimle geldim. İyiliğinle karşılıyorum!”

Zaza Yerleşim ve Yaşam Kültürü

Zazaların Kuzey Mezopotamya'da yerleşik oldukları coğrafya aşağı-yukarı birbirine benzer. Zazalar karakter olarak suya ve ağaca tutkundurular. Yerleştikleri yerde bir nehir, çay, ya da (dere de olsa) bir akarsu mutlaka vardır. Yaşamları dört dayanak; dağ- vadi-su- orman (özellikle meşe, palamut) üzerine dengelenmiştir. Zaza yerleşim alanları içinde Kürtlere yakın, bazı yerlerde içiçe olan Siverek bölgesinde bile Zazaların köyleri küçük ya da büyük bir akarsuya ulaşma mesafesindedir; çeşmeleri mutlaka vardır. Koşullar çok zorlamamışsa, birikinti suları ve kuyu suyu içmezler. Yaşadıkları yerlerde bağ, bahçe ve bostan işleri yaparlar; meyve, sebze yaşamlarının bir diğer ‘olmazsa olmaz’ıdır. Sebze ve meyvenin bir kısmını mutlaka kışlık olarak kuruturlar.

Zaza evleri genellikle iki katlı, evlerin ön cepeleri beyaz sıvalıdır. Ev halkı üst katta, evin büyük baş hayvanları alt katta, ahırlarda yaşarlar. Alt katta ayrıca samanlıklar, yem depoları

bulunur. Evin keçi veya koyun sürüsü varsa, onlar için de evin önünde ‘**gew**’ dedikler barınak vardır.

Bir köye uzaktan bakıldığında onun Zaza köyü olup olmadığı hemen anlaşılır. Çünkü Zazalar evlerinin ön cephelerini beyaz toprakla sıvar ya da badana yaparlar

Bir Zaza evine dışarıdan girildiğinde göze ilk çarpan evin temizliği ve yerleşim düzenidir. En yoksul bir Zaza ailesinin evi, yemeği, yatağı temizdir. Evlerin çatısı güney bölgelerde toprak damlıyken, yukarıya doğru çıkıldıkça, iklim koşullarına bağlı olarak, çatılar yere doğru eğimli çatı sistemlerine dönüşürler; çatı bazı yerlerde kiremit bazı yerlerde sac ile örtülür.

Genellikle güney Zaza bölgelerinde (Çermik, Siverek, Gerger, Çüngüş, kısmen Maden, Ergani, Piran) yaygın olan Toprak damlı evlerin kenarlarına, damı çevreleyecek şekilde ‘**sornı**’ dedikleri bir işlemle eğim verilmiştir. Ayrıca. Damın eğim verdiği bir kenara ‘**çıran**’ adı verilen ağaçtan bir oluk birkaç karış ileriye uzatılarak, damda biriken suların tahliyesi sağlanır. Düz damlı evlerde, küreme kısmı geniş olan saplı, palete benzeyen, ‘**mezrife, mecrife, mecrefe, mercûfe**’ adını verdikleri bir aletle karlar kürenir. Toprak damlı evlerde, damdan su sızıntılarını önlemek için ‘**loğ**’ denilen silindir bir taşla dam ‘**loğlanıp**’ pekiştirilir. ‘**Loğ**’ denilen silindir taşın iki yanında tam ortaya denk gelecek şekilde iki oyuk açılmıştır. Birbirine eklenmiş, uçları oyuklara uyacak şekilde yuvarlanıp düzlenmiş mekenizmanın baş kısmına bağlanmış bir ‘**resen**’ (keçi kılından örme ip) veya ağaç aksam ile **loğ** damın üstünde dolaştırılarak (**lox-loğ çarnayış/ loğ çevirme**) damın üstündeki yumuşak toprak sıkıştırılır; geçirimsiz hale getirilerek damlama önlenir.

Zazalarda dayanışma ruhu canlıdır; zor günlerde yardımlaşırılar. Bir evin düğün, sünet gibi özel bir günü olunca, diğer aileler evin işlerine yardımcı olurlar. Köy geleneğinde, bu tür törenlerde, ‘**lênê/leyê kergi**’ dedikleri büyük kazanlarda, genellikle iki ana yemek pişer. Özellikle güney bölgelerinde bunlardan biri ‘**keşkek**’ yemeği, diğeri haşlandıktan sonra güneşte kurutularak dövülmüş buğdaydan pişirilen bir tür kıvamlı pilav ve ‘**tırş**’ dedikleri, domates, patlıcan, biber ağırlıklı, varsa eğer etle pişirilen sebze yemeğidir. Kuzeyde ise yine büyük kazanlarda (**le**)yapılan haşlama, bulgur pilavı, kavurma ve asbabiye hoşafı baş yemekler arasında yer alır.

Bu dayanışma tarımında da vardır; pamuk hasadında ve benzer diğer hasatlarda, özellikle ot biçme dönemlerinde köylüler ‘**gulugi veya yerğat**’ dedikleri dayanışma anlayışıyla dönemlik işleri kısa sürede bitirirler.

Zaza coğrafyasının yazları çok sıcak olan güney bölgelerinde damlara yatak serilerek ya da damlarda veya bahçelerde ‘**text**’ dedikleri, dört ayak üzerine sabitlenmiş, üstleri açık, içine ortalama dört yatak serilebilecek ahşap kabinlerde yatılır. Bu durumda, gün aydınlanmadan ‘**text**’lerin boşaltılmış olması beklenir; gün doğduktan sonra büyüklerden birinin hala ‘**text**’te uyuyor olması hoş karşılanmaz.

Köyler genellikle birbirlerine yakındır; coğrafi, aile ya da aşiret düzeni içinde anılırlar; örneğin; ‘O verê Roy/boverê çemi’ (Nehrin (Fırat) Öte Yakası), ‘No Verê Roy/Naverê çemi’ (Nehrin (Fırat) Bu Yakası’; Serê Koy (Dağ başı, Deşt (Ova), dewe birri, Heyderun, Abasun, Khalun, Khewun, Qırwar, Bıxax, Heseran, Barmaz, gibi. Nerede olursa olsun, Zaza halkının en yakınında tuttuğu hayvanları vardır; ağır taşıma işlerinde kullandıkları eşek ve katır; toprağı işlemede öküz; uzakları ona yakınlaştırmada at; hayvansal gıdalarında keçi, koyun, inek ve kümes hayvanları vardır.

Özet olarak Zaza yaşam kültürü sevgi ve dayanışma üzerine kurulu çok renkli bir yaşamdır.

Folklorik Kıyafet, Dımlı Tıraşı ve Kültür

Zazalar kılık kıyafetleri ve tıraş biçimleri ile de farklılıklarını göstermiştir.

Kadın Giysileri:

Başa gümüşten taç konur. Onun üzerine etrafı desenli puşu sarılır. Puşunun üzerine beyaz leçek bağlanır. Gümüş başlığa sağ ve sol şakaktan sarkan ve alını çevreleyen altın ya da “penezik” adı verilen sarı madeni paralar dizilir. Saçlar örgülü, örgülere renkli saç bağı takılır.

İçe beyaz içlik, üzerine astarlı elbise (taqi-teri-entari), kışları bunların üzerine yün kumaştan simli “salte” denen bir giysi giyilir. Altan “tumalığ” (dar şalvar biçiminde ve ayak bileğinden lastikli), ayaklara yünden çorap ve çarık giyilir. Bele ise elle dokunmuş, kırmızı ve haki renk ağırlıklı 50 cm. eninde, en az 2 metre uzunluğunda uçları püsküllü olan, katlanarak bele en az iki defa sarılan kuşak (sale), onun üzerine de 5 cm eninde 3 m uzunluğunda ipten dokuma, kırmızı ve siyah renklerin hakim olduğu “kaşing” denilen kemer sarılır.

Ellere kına sürülür, bele bir ucu kemere sıkıştırılan ipek mendil takılır.

Erkek Giysileri:

Başlarına siyah beyaz desenli ve uçları hafif püsküllü kefiye (Puşu) bağlanır. İçlerine beyaz içlik onun üzerine de düğmesiz ve hakim yaka gömlek, gömleğin üzerine kimi yörelerde Halep yeleği, kışları bunun üzerine “sako” denen kumaştan yakasız ceket benzeri bir giysi, altına şalvar, ayaklarına yün çorap ve çarık giyilir. Erkeklerde şalvarın bir paçası çorap altına sokulur, diğeri çorap üzerine salınır. Kadın olsun erkek olsun bellerine kuşak bağlarlar. Dersim ve çevresinde genellikle her aşiretin giysilerinin buldukları doğal çevrenin rengine uygun olduğu hala anlatılır.

Aksesuar olarak, yeleğe gümüş köstekli saat zinciri takılır.

Kılık kıyafet kanununa paralel olarak, merkezi ya da yerel yönetimlerin aldığı kararlarla bu otantik kadın ve erkek kıyafetleri yasaklanmıştır. Günümüz Zaza köylerinde, kadınlar genellikle şalvar, başlarında leçek veya puşi; erkekler pantolon ve kısmen şalvar giymektedirler.

Erkek Tıraşı:

Çocuk ilk tıraş edildiğinde anne ve babası hayatta olan birine tıraş ettirilir.

Saç tamamen kazınır sadece alının üstünde “tumlık, tewlık” (perçem-porçeşm) denen bir tutam saç bırakılır, uzayan bu saç genellikle küpeli olan kulaklara dolanır. Bu tıraş biçimi İslami kurallara uymadığı gerekçesiyle Hamidiye alaylarının ölümlere varan sert uygulamaları ile men edilmiştir. Bu durumu, bölge insanı; *"aspari amay tawlgê ma be çermewa qılaynay ra"* (Atlı askerler geldi perçemlerimizi derisi ile birlikte kopardılar) biçiminde ifade etmektedir. Bu söylem günümüze kadar gelmiştir.

Kültür:

Zazalar bütün İrani halklarda olduğu gibi irili ufaklı çok sayıda aşiretlere bölünmüş, tarihsel olarak savaşçı bir hayat sürmüşlerdir.

Zazalar arasında kutlanan başlıca bayramlar ve önemli günler şunlardır;

- *Kormuşkan Bayramı* (Siverek-Çermik yöresinde Mart ayının son haftasına denk gelen Çarşamba günü başlr. Bir hafta boyunca devam eder.)
- *Hewtemal/Haftamal Bayramı* (Dersim Yöresi, Mart ayının son Perşembe günü başlar.)
 - *Hewtemalo Pil* (Büyük Hewtemal)
 - *Hewtemalo Qıc* (Küçük Hewtemal)
- *Qereçarseme*
- *Newê Marti* (9 Mart)
- *Gağan* (Yılbaşı kutlaması)
- *Rocê Xızırı* (Hızır Orucu, Alevi Zazalar tarafından her yıl Ocak ayının son Perşembe gününden başlayarak Şubatın ikinci haftasına kadar sürer. 3 gün oruç tutulur. Her aşiretin Hızır günü bu zaman aralığında farklı üç güne denk gelir. Bu da Hızır'ın dolaşıyor olmasına bağlanır.)
- *Rocê Ramazani* (Ramazan Orucu)
- *Rocê İmamu* (Muharrem Orucu)

Düğünler genellikle iki üç gün sürer. Düğün boyunca yemek verilir. Çeşitli eğlenceler düzenlenir. Çalgılar davul ve zurna, kimi yerlerde kırnatadır. Düğünlerde çoğunlukla erkek ve kadınlar kol kola Qeraçor, Devzer, Delilo, Tanzara, Köçek, Dırani, Duzo, Ağır Halay ve Sımsıme oynarlar. Gelin başına taç takılıp puşi bağlanır. “Qutmi” ve “taqi” denen üç etekli giysiler giydirir. Beline kuşak bağlanır. Erkek evine girmeden önce gelin başına elma atılır.

Mutfak Kültürü

Dağ ve yüksek kesimlerde ikamet eden Zazaların esas uğraşı alanının hayvancılık olması nedeniyle daha çok süt ve süt ürünleri (*süt, ayran, yoğurt, çökelek, tereyağı...*), et (kavurma, haşlama, sac kebabı), hamur ağırlıklı yiyecekler (*babıko, bıçık, keska, helisa, patıla, pêsara, şir, bıçık qatqatın, çebelek*), bulgur-aşure, patates ile mevsimlik yabani pancarlar mutfağın vaz geçilmezleridir. Kışları bunların yanında; kavurma, kurutulmuş et ve kurtulmuş meyveleri de unutmamak gerekir.

Ovalık ve aşağı bölgelerde yaşayan Zazalar, yüksek yerlerde yaşayan Zazaların mutfağına ek olarak tarımsal ve bağ- bahçe ürünlerine dayalı yemek türlerini de bulundurlar.

Din

Yukarıda belirttiğimiz Zaza coğrafyasının, kuzey ve batı kısımlarda yaşayanlar (Kuzey Grubu) alevi iken güney ve güney batı kesiminde yaşayanlar (Güney Grubu) Hanefi, doğuda ve merkezde yaşayanları ise (Merkez Grubu) Şafi'dir. Alevi Zazalar, Tokat, Kayseri, Dersim, Sivas, Gümüşhane, Bingöl'ün kuzeyi ile Muş, Erzurum ve Erzincan bölgesinde, Hanefi Zazalar Aksaray, Çermik, Çüngüş, Siverek, Gerger, Maden bölgesinde, Şafi Zazalar ise Elâzığ, Bingöl, Mutki, Lice, Hazro, Baykan bölgesinde yaşamaktadırlar.

Zaza Edebiyatı

Zaza edebiyatı sözlü edebiyat ağırlıklı olmakla birlikte ilk Zazaca kitap, Petersburg Bilimler Akademisinde dil araştırmaları için görevlendirilen Peter Lerch'in 1853 yılında Osmanlı-Rus savaşında esir düşen üç Zaza'ya anlattığı masallardan oluşmuştur. "Ahmedê Xasi" tarafından 1899'da ve "Osman Efendio Babic" tarafından 1933'de Şam'da yayınlanan mevlitler de bilinen ilk Zazaca eserler arasındadır.

Son yıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de kimi kısa soluklu kimi daha uzun süreli bir çok Zazaca dergi ve gazete çıkarılmıştır. İstanbul'da Tij Yayınları ve Vate Yayınları tarafından Zaza dilinde kitaplar yayınlanmaktadır. Erzurum'da çıkarılan "Vati" dergisi, Türkiye'de tamamı Zazaca olarak yayınlanan ilk dergidir.

Maniler (Sey Qazi manileri...), efsaneler (Munzur ve Düzgün...), ağıtlar, türküler ve masallar (Şahmeran, Pêpuk, Keje...) Zaza edebiyatında önemli yer tutar. Masallarının en önemli figürleri karanlık-aydınlık ikilemi, siyah ve beyaz koç, üç erkek kardeş, bir kız kardeş, evin küçük oğlu, kır at, dev ve iki tüy... gibi motiflerdir.

Dil

Zazaca, Hint-Avrupa dil ailesinin İrani diller gurubunun Kuzey-Batı koluna dahildir. Beluçi, Gorani ve Sengseri dilleriyle Kuzey-Batı kolunun Hyrkani (Gurgan) alt gurubunu teşkil etmektedir. Zazaca'nın diğer akraba olduğu diller arasında Talişi, Mazenderani, Semnani, Gileki, Tati, Herzendi, Kürtçe, Farsça sayılabilir. Gramer ve kimi önemli sözcükler açısından

Zazaca'ya yakın olan diller Kuzey-İran'da Hazar Denizi kıyısında (Daylem denen bölge) konuşulan dillerdir.

Zazaca Türkiye'de (özellikle siyasette) bir Kürt lehçesi olarak bilinir. İranoloji'ye göre ise Zazaca bir Kürt lehçesi veya dili değil, başlı başına bir dildir.

Türkiye'de Türkçenin dışındaki yerel dillere uygulanan baskıdan ve inkardan dolayı Zazaca hakkında herhangi bir bilimsel kaynak bulmak zordur. Ondan ötürü Zazaca Türkiye dışında, özellikle Almanya'da araştırılmış, bilimsel olarak İrani diller arasındaki yeri saptanmıştır.

1853 yılındaki Osmanlı-Rus Kırım savaşında esir düşen Osmanlı askerleri arasındaki Zaza esirler üzerinde Alman Bilim adamı Peter Lerch tarafından yapılan alan araştırmasında Zazaca'ya dair ilk kayıtlar alınır. Ancak Peter Lerch Zazaca'yı gramatik olarak incelemeye tabi tutmadan yorumsuz ve analizsiz olarak yayınlanacaktır. (P. Lerch, Bericht) Bu derlemeler 1864 yılında, Friderich Müller tarafından "Zaza Dialect der Kurdensprache" adlı eser ile analiz edilerek Zazacanın Kurmanci'den bazı temel özellikleri itibarıyla ayrıldığı tespit edilir. Ely Benister Soane, 1909 yılında yazdığı makalede Kürtçe ile Zazaca arasında büyük farklar olduğunu belirtecektir. (Soane E. B., 1909; 895-921.) Zazaların yoğunluklu olarak yaşadığı Dersim bölgesine 1911 yılında yaptığı seyahatte L. Molyneux-Seel Dersimlilerin konuştuğu Zazaca ile Kürtçenin farklı yapılarla olduğu tespitinde bulunacaktır. (Molyneux-Seel L., A Jul., 1914; 49-68)

Zazalar ve Zazaca üzerine en önemli çalışma Alman bilim adamı Oskar Mann tarafından gerçekleştirilmiştir. O.Mann, "yeni Farsça"dan farklı olan Zazaca ile Gorancayla karşılaştırınca, 4. Temmuz 1906 da Prusya Bilimler Akademisine yazdığı mektubunda, Zazacanın katiyen Kürtçe olmadığını belirtmiştir.(Z. Selcan, "Zaza Dilinin Tarihi Gelişimi, I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu" adlı makalesi, Bingöl, 2011) Oscar Mann'ın çalışmaları diğer bir Alman bilim adamı ve öğrencisi olan Karl Haddank tarafından yürütülerek analiz edilmiş ve 1932 yılında yayımlanmıştır. Her iki dilbilimci bu çalışmaları ile Zazaca'yı diğer İrani ve İrani olmayan diller ile karşılaştırmışlar ve Zazacanın ayrı bir dil olduğunu bir lehçe olmadığını ortaya koymuşlardır. (Z. Selcan, agm)

Yine Kürdolojinin babası olarak bilinen Minorsky, Zazaların dilbilimsel ve etnik köken nedenleri ile Kürtlerin bir alt grubu olmadığını ortaya koyacaktır. (Minorsky Vilidamir, 1943; 75-103) Diğer bir İranolog olan MacKenzie ise Kuzey İrani dillerden Zazacanın ayrı bir dil

olduğunu ortaya koymuştur. (MacKenzie 1961;95) Ayrıca MacKenzie, Kürtçe'nin Güney İrani dilleri olan Farsça ve Beluçça ile güçlü bağlarını ortaya koyarak Zazaca ile Kürtçenin İrani dillerin farklı gruplarından olduğunu göstermiştir. (Mackenzie, D. N. 1961; 68-86.)

Bu çalışmanın ardından sırasıyla;

Otto Blau tarafından 1862 yılında yayınlana Wilhelm Strecker'in "Mundart Der Duzik in Dersim" adlı çalışması, Alman araştırmacı Albert Le Choq'un Çermik Zazacası üzerine yaptığı çalışma (1903 Berlin), İrani dillerden Esterebadi ile Zazaca arasındaki güçlü benzerliklerin ortaya konulduğu Fransız araştırmacı Clement Huart'a ait 1909 yılında yayınlanan (Çime, Zaza dili ve kültürü dergisi, No. 9, 2008, Pesoreke Zuan u Edate Zazayan.) çalışmalar ile T.L.Todd (1985; A Grammar of Dimili [also known as Zaza], Michigan 1985, 277 s.), G.S. Asatrian / F. Vahman (1987-95), Joyce Blau (1989), P. Lecoq (1989), C. M. Jacobson (1993-97; Rastnustena Zonê Ma / Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache, Verlag für Kultur und Wissenschaft, Bonn 1993 / İstanbul 2001, Tij Yayınları; Zazaca Okuma Yazma El Kitabı, Bonn 1997 / İstanbul, Tij Yayınları), J. Gippert (1993-96), M. Sandonato (1994), Ludwig Paul (1994-98; Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1998, 366 s.), Zilfi Selcan (1987-98; Grammatik der Zaza-Sprache, Nord-Dialekt (Dersim), Wissenschaft und Technik Verlag, Berlin 1998) gibi dilbilimcilerin analiz ve araştırmaları günümüze dek sürmektedir.

Son olarak Birleşmiş Milletler kültür örgütü olan UNESCO, Zazacayı yok olma tehlikesi altındaki diller arasında tasnif ederek Zazacanın karşı karşıya kaldığı güncel bir sorunun altını çizmiştir. (UNESCO, Endangeredlanguages, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes-cultural-diversity/languages-and-multilingualism/endangered-languages/>)

Etnik Yapı

Zazaların gerek dilbilimsel deliller bağlamında gerekse Abbasiler dönemine dair bilgilerden yola çıkılarak Kuzey Doğu İrani bir halk olduğu söylenebilir. Bilim adamları Zazaların soyu hakkında Partlar ve Deylemliler olmak üzere iki halkı ön plana çıkarmaktadırlar. Bunlardan ilki olan Partlar Sasanilerden önce İran'ı yöneten Kuzey doğu İran orijinli bir halk olup, Windfuhr onların dillerinin Zazacaya çok yakın olduğunu belirtmektedir. (Windfuhr, G. 2009; 5-43) İranlı tarihçi Kaveh Farrokh'da Zazalarla Partların güçlü bağı olduğuna işaret etmektedir. (Farrokh, K., 2007; 18) Sasaniler'in Zaza halkının son anayurtlarını yönettikleri,

bu topraklarda Sasani hükmünün MS 651 yılına kadar sürdüğü, dolayısıyla Zaza halkı sasanî kökenli olmasa dahi, Sasanîlerin zazarlar üzerinde bir etkiye sahip oldukları bir realitedir. Zazarların kökeni ile ilgili olarak öne sürülen bir başka argüman da Deylemliler oldukları doğrultusundadır. İrani diller konusunda uzman olan MacKenzie dilbilimsel kanıtlara dayanarak Zazarların Hazar denizinin güney ucundaki Deylem bölgesinden geldiğini belirtmektedir. (Mackenzie D, s. 68-86) Yine Adranik Zazarların Deylemi olduklarını belirtir. (Andranik, 2012;72) Deylemliler Sasanîlerin başlangıcında Part yerleşim alanının hemen batısında yaşayan bir halk olarak görülür. V. Minorsky; “Dailam terimi Hazar’ın güneyindeki tüm eyaletleri tarif ediyordu (...) Dailemit ülkesinin toponomisinin purdasar “köprü başı” veya purd...” kelimeleriyle tarif edildiğini belirtir. Purd/pırd kelimesinin günümüz Zazacasında da köprü anlamına geldiğini unutmamak gerekir. Devamla ise Minorsky; burada yaşayan toplumu dağlı bir halk olarak niteler. Ve ülkeleri için; “... en azından kesin manada, eski İran kralları tarafından – Archemenidler, Partlar ve Sasanidler – zaptedilmemiş görünüyor. Fakat Dailemitler gönüllü paralı asker olarak yazıldılar ve bu şekildedir ki 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Perslerle sürekli savaş halinde olan Bizanslılar, Pers birlikleri arasındaki Dailemit birliklerinden söz ettiler. Dailemitler kendi öz seferlerini de düzenlediler. Ve coğrafyacı Yakut (M.S.711) Sharazur’un sağında Dailemistan varlığına işaret etti. (...) Dailemitlerin kesinlikle bazı prensleri vardı. Örneğin Müslümanların fethi zamanında onların şefi Muta/Murtha Vadjurd nehri (Hamadan ve Qazvin arasında) üzerinde Araplara karşı direniş örgütledi ve Hazar eyaletlerinin diğer şefleri o zaman O’na tabi olduklarına göre, O yüksek bir konuma sahip olmuş olmalıydı. Dailemitler aile reislerinin otoritesine bağımlı olan kabile organizasyonuna sahiptiler.” (Vilidamir Minorsky,1964) Yukarıda bahse konu edildiği üzere, Hazar Denizi’nin güney kıyılarında Daylam denilen bir bölgeden yayıldıkları, bu Daylemitlerden (Yunanca: Δολομίται) ilk olarak ikinci yüzyılın sonlarında klasik kaynaklarda sözü edilmiştir (Felix 1995) Windfuhr, Gorani ve Zaza tarihini Hazar Denizi'nin güneyindeki bu bölgeye geri götürür (McKenzie cit., Wind-fuhr 2009;30-31). Bu tez ile ilgili araştırmaların başladığı tarihe baktığımızda, 15. yüzyılın hayati bir dönem olduğu görülmektedir. Müslüman coğrafyacı ve tarihçi *Hamdullah Mustawfi*, *Daylamitleri gayrimüslimler ve müşrikler olarak görüyor. Ve, bu gayrimüslim dinlerini bahane ederek, Gilâni Zaydi hükümdarı Prens Kiyâ'nın, 14. yüzyılda Alburz Daylamites'in acımasız katliamdan geçirdiğinden bahseder.* Bu olaylar Daylamlıların her iki yönde doğru göçüne yol

açması muhtemeldir. Ayrıca burada konuşulan eski Daylam diliyle Zazaki (Dımlı) arasındaki yakın ilişkiye de işaret edilir. (İzady, 1992: 45).

Daylam Tezi için başka bir merkezi argüman Gorani / Gurani / Hewrami adlı halkın yakın linguistic, antropolojik ve tarihsel ilişkilerine yapılan atıflardır. Daylamlıların batıya doğru olan kısmı Zazaları, doğuya ve güneye doğru olan kısmı da Goranlıları oluşturuyordu. Böylece Goran'ın Kuzey diyalektiği Hawrami yakın zamanda Pers etkisine bağlı olarak Zazaki'ye, Güney lehçelerine daha yakındı (Paul, 2007: 293). Tarihin yanı sıra benzer politik, sosyal ve kültürel gelişmeler de Daylam bölgesi kökenine işaret etmektedir.

Aynı şekilde, aynı şeyler Zaza halkı için de söylenebilir. Onların kabile sistemi, kültürün içinde derinden kökleşmiş olup, çevredeki toplumsal sistemlere göre farklı özellikler göstermektedir. Bu argümanlar en azından Kurmancilerden ve Soranice konuşan Kürtlerden Zaza ve Gorani halkının bağımsızlığını destekliyor. (Tucker, 1989: 15).

Daylam tezi ve Dımlı/Dımlı adı verilen fonetik yapının kaynağına dair diğer argümanlar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Savunucuları	Tezleri
Lerch (1858:98-110)	Dimli'nin Daylam'dan bir türetme olduğunu varsayar.
Adranik/ Antranig (1880 und 1900:111-116)	Daylam'dan türetme olarak Dimli.
Friedrich Carl Andreas [1906] (1916) also in Hadank (1930:18)	Daylam'dan türetme olarak Dimli.
Soane (1912)	Andreas'a atıfta bulunur, Gorani / Hawrami'nin tarihine olan yakınlığın sebebini destekler.
Benedictsen / Christensen, Andreas (1921)	Goraniye Yakınlık; Dimli'yi Daylam'ın bir türevi olarak anlar.
Lentz (1926:271, 281, 284)	Goraniye Yakınlık; Dimli, Daylam teriminin

	bir türevidir.
Minorsky (1928:193 / 1926:243 and 1965:189-194)	Goraniye Yakınlık; Daylam'ın türevi olarak Dimli.
Gernot L. Windfuhr (1989)	Dimli'yi Daylam'ın bir türevi olarak anlar.
Joyce Blau (1989)	Dimli, Daylam teriminin bir türevi olarak anlaşılmaktadır.
Ehsan Yarshater (cit. in Vahman & Asatrian 1990:264-275)	Daylam'dan türetme olarak Dimli.
MacKenzie, David Neil (1961-1962)	Zazaki, Kurmanciden farklı olarak Daylam lehçelerine yakındır; Daylam'dan Batı'ya en blok kitle göçü mümkündür
Lockwood (1979:279)	Goraniye Yakınlık; Dımlı terimi Daylam'dan türetilmiştir
MacKenzie, David Neil ([1989] 2002:541-542)	Goraniye Yakınlık; Daylam'dan türetme olarak Dimli.
Olson (1989:95)	Daylam'dan türetme olarak Dimli.
Vahman & Asatrian (1990:264-275)	Daylam'dan türetme olarak Dimli
Izady (1992:44-45)	Daylam'dan türev olarak Dimli; Daylam 10. yüzyıldan beri geleneksel bir krallık.
Asatrian, Garnik Serobi (1995)	Daylam'dan türetme olarak belirsiz; Elburz dağlarına atıfta bulunur.
Arakelova (2000:398)	Dimli terimini Orta İranlı, Ermeni Zaza-Kurder'de (ayrıca bkz. Asatrian ve Gevorgian 1988).
Paul & Haig (2001:399)	Daylam'dan türetme olarak Dimli.

Kreyenbroek & Sperl (2002)	Terimin Ermeni geçmişini ve MacKenzie'ye atıfta bulunduğunu varsayar.
Hennerbichler (2004:197)	Taraftarların özeti.
Nasidze, Ivan et.al. (2005)	Genetik olarak Kürtler ile yakın ilişki var ama Kuzey İranlılara karşı hiç bir şey yok.
Paul (2007)	Zazaki ile Gorani arasındaki yakın ilişkiye işaret eder ve ortak bir menşei önerir (: 293). Kuzey Gorani, Zazaki'ye güney Gorani ağızlarından daha yakındır (: ebd.).
RH 2008 Zaza and Zazaki	Daylam lehçesini sadece küçük bir uyumla anlayan Ana Dil Konuşmacısı.
Paul & Gippert (2009)	Goraniye Yakınlık; Daylam'dan türetme olarak Dimli.
Windfuhr (2009)	Diynamit / Diynamit hanedanını araştıran Citates Felix (1995). Windfuhr, Zazaki ve Gorani'nin göç sürecinden ötürü önceden konuşulabileceğini varsayar (2009: 30).
Schulz-Golstein, Esther (2012)	Dersim Zazaları'nın tarihini Daylam ve Dêlemî dilindeki kökenleri varsayan Sosyopsikolojik çalışma (2012: 2,3)
White (no date) Ethnic differentiation	Gorani'ye yakınlık.

(Werner Eberhard, 2017:100-101)

Daylam ve Sasani tezinden başka bir üçüncü tez de Anadolu tezidir.

Bu teze göre, Zaza halkının kökeni kendi toprakları üzerinde aranmalıdır. Kitle göçü henüz kanıtlanmadığı ve belki de hiçbir zaman kanıtlanmayacağı için, bazı araştırmacılar, kökeninin

Zaza halkının yaşadığı yer olduğunu iddia etmeye başladılar. Burada üç argümanı işaret edilmektedir:

* Genel olarak kabul edildiği üzere, göçebe Kürtler güneyden Toros- / Zagros dağ sıralarına doğru hareket etmişlerdir. Böylece insan grupları kuzeybatıya taşınmaya zorlandılar. Köylüler olarak Zaza halkı, Fırat ve Dicle suları alanında yerleştikleri yerde iyi meralar buldular. (MacKenzie 2002: 542; Paul ve Haig 2001: 399).

* Tarihsel kanıtlar Hititlerin (MÖ 1750) Zaza kültüründe (cinsel eşitlik, cinayetin farklılaşması ve ikinci derece cinayet vb.) bulunan birçok özelliğe sahip çok ırklı bir devlet kurduklarını ortaya koymuştur. Zaza kültürünün bazı özellikleri, daha sonra gösterildiği gibi, Hititlerin egemenlik ilkelerine yakın bir bağlantı göstermektedir.

* Antik çağlardan beri bölgeye yerleşmiş olan Ermeniler, Zaza halkından tam olarak bahsetmezler, fakat dilleri ve kültürleri Zaza halkını etkilemiştir (2.3.1.2.3). Ayrıca, her iki toplum arasındaki yakın ilişki, 1915'ten beri Ermeni komşuları gitmiş olsa da bugüne kadar sözlü geleneklerle işlenmiştir. (Werner Eberhard, 2017: 107)

Asker bir toplum olmalarından ötürü Zazalar, Abbasi ve Sasani ordularının vazgeçilmezleri olmuşlardır. Abbasi hanedanının ilk başlarda elde edilen tüm ganimetlerin sadece Araplara arasında değil savaşa katılan ve Abbasilerin kuruluşunda yer alacak tüm halklara dağıtılacağı sözü vermeleri üzerine Abbasilerin kuruluş aşamasında önemli roller oynamışlar. Ancak, Abbasilerin de daha sonraları Emeviler gibi Arap milliyetçiliğine kapılmaları, ganimetin sadece Arap halkının hakkı olduğu konusunda tavır belirlemeleri, Zazaların (Deylemlilerin) Abbasilerden kopmasına neden olacaktır. Ve yine, “ Abbasilerin cezalandırmalarından korkan Ali'nin soyundan gelen belirli bazı kişiler Dailam'da sığınak buldular (M.S. 791), onlar Bağdat Halifelerine karşı muhtemel müttefikler olarak orada kabul gördüler. M.S. 864'ten başlayarak bu imamlar Dailamı Bağdat'a ve kendilerini Bağdat'tan özgürleştirip hakimiyetlerini Hazar eyaletlerine yaymaya çalışan Horasan hanedanlıklarına (kuzay orta İran'da) eşit derecede düşman olan direniş için yeni bir merkez yapmakta önemli bir rol oynadılar.” (V. Minorsky; age.) Abbasilerin düşüşe geçtiği 9. yüzyıldan itibaren Deylemli hanedanlar bugünkü Irak ve İran'ın bir kısmını, Azerbaycanın ise neredeyse tamamını kontrol altına aldıkları, ancak Moğol ve Arap akınlarına dayanamayarak Azerbaycan'dan doğudaki dağlık alanlara doğru çekildikleri bilinmektedir. (Vitali Cuinet, 2001: 350-361)

Moğol ve Abbasi akınları yanı sıra, tarihi anavatanları İsfahan olan Kürtlerin İsfahan'dan kuzeye ve kuzeybatıya doğru göç etmelerinin de Zaza-Goran toplumunu derinden etkilediği, bu iki halkın birbirinden ayrılarak Goranların güneye, Zazaların da daha kuzey ve kuzeybatıya doğru çekildikleri tarihçiler tarafından tespit edilmiştir. (Vitali Cuinet, 2001:350-361). Kürtlerin kuzeye doğru olan bu göçünü Kürt araştırmacı İzady'de İslam, Roma, Yunan ve İran kaynaklarına dayanarak doğrulamaktadır. (İzady, M. R. 1992;50) MacDowal'da Goranların ve Zazaların Kürtler bölgeye yerleşmelerinden önce zaten Zagroslarda olduklarını ve Zazaların Kürtler tarafından Anadolu'ya doğru itildiklerini belirtmektedir. (McDowall, D. 2007) Kürtler ve İrani diller konusunda uzman olan MacKenzie (MacKenzie, age) ve Kryenbroek (Kreyenbroek, 2000: 53-65) de dilbilimsel kanıtlara dayanarak Kürtlerin göçünün Zazaları yerlerinden ettiğini ve onların daha batıya göç etmelerine neden olduğunu ifade etmektedirler. Yine Fransız dil bilimci ve Kürt uzmanı Lecoq tarihi anavatanları İsfahan civarı olan Kürtlerin kuzeye göçlerinin, Zaza-Gorani konuşulan bölgeyi küçülttüğünü ve Zaza ve Goranların büyük çoğunlukla Kürtler tarafından asimile edildiklerini ancak Zazaların bu asimilasyondan yaşadıkları bugünkü topraklara göçleri neticesinde kurtulduklarını Erbil'de yapılan konferansta belirtmiştir. (LECOQ Par Pierre, 2006) Ayrıca, Kürtler üzerine önde gelen araştırmacılardan biri olan Bruinessen dilbilimsel olarak Zaza toplumuna en yakın olan Goranların da fiziksel görünüş, kültür ve dil olarak Kürtlerden farklı olduğunu ifade etmektedir. (Bruinessen Martin Van, 2011)

Kızılbaş Zazalarla ilgili tespitlerde bulunan H.F. Lynek; Kızılbaşlar bu topraklardaki Kürtlerden farklı olan topluluklar diye tanımlayacak, Erzurum'daki İngiliz büyükelçisi Taylor'un, hükümetin her yıl yayınladığı Mavi Kitap'da yayınlanan raporunda, Dersim'deki Kızılbaşların sayısını 110.000 olarak gösterecektir. (Agop Şahbaz, ç: Sako Zulalyan, Desmala Sure, More 11/1, 1994) Yine, Agop Şahbaz, Dersim Kürtlerine Zaza dendiğini, Kürtçeden farklı kendine özgü bir dillerinin var olduğundan bahseder. (Agop Şahbaz, age)

Özet olarak tarihi anavatanları Kuzey İran olan Zaza-Goran gruplarının İslam'dan önce ya da İslam'dan hemen sonra batı İran ve Zagros dağlarına yerleştiklerini ancak Kürtlerin kuzeye, Türklerin doğuya göçlerinin onları yerlerinden ettiğini ve Zazaların bugünkü yaşadıkları alanlara yerleşmelerine neden olduğunu söyleyebiliriz.

Tarih

Zazalar hakkında ilk tarihi kayıtlar 13. ve 14. yüzyıllara kadar gitmektedir. 13. yüzyıldan kalma bir secerede Zaza aşiretinden söz edilir. (Selcan Zülfü, 2004) Evliya Çelebi de Danimarkalı gezgin Carsten Niehbur da Zaza halkından bahsederler. (Kar Cihat, 2007) Diğer taraftan Zazalar için sinonim kullanımlardan biri olan Dimili kullanımına çok yakın aşiret isimleri erken dönem İslami kaynaklarında geçmektedir. Yakubi'ye göre 800 yıllarında İrani göçebelerin en batısındaki kabilenin adı Debabile idi. (Mac Kenzİe, 2004:51) Bütün bunlarla birlikte; İran tarihinin üç ana ilkesi olan Akhameniş, Part, Sasani'ye ek olarak Büveyhi dönemi de ele alınacak olunursa dört halkalı zincir ortaya çıkar ki, Zaza tarihi anlamında araştırılmaya açık bir alandır.

Yan yana yaşayan iki güçlü toplumdaki biri devlet kurma aşamasına ulaşır. Devlet güçlenince yanındaki toplumu esir eder. Bu toplum da fırsatını bulunca devleti ele alır ve ötekileri baskı altına alır. Herodot bu öyküyü gayet net anlatır. Sasani hükümdarları atalarının öykülerini toplama ve arşivlemede oldukça başarılıdır. Firdevsi aslında Sasani hükümdarlarının topladığı, ama Arap yağmasında kaybolan bu öyküleri yeniden toplar. Şerefhan Deylemleri iyi tanımakta ve onların öyküsünü bir ölçüde eserine yansıtmaktadır. Ne var ki dönemin ruhu denen her ne ise, bizi daha fazla düşünmeye, ayrıntıları didiklemeye itmektir.

Anadolu'ya göçlerinin akabinde Zazalar beylik ve aşiret konfederasyonu olarak örgütlenmişlerdir. Kürt tarihçi Şerefhan'ın Şerefnamesinde adı geçen Mirdasi, Pazuki, Swedi, Melkişi beylikleri Zaza bölgelerine hakim durumdaydılar. Şerefhan Zaza halkından ya da dilinden bahsetmez. Sadece Zazalar için sinonim kullanım olan Dimililerden ve Zazaların dil olarak en yakın akrabaları olan Goranlardan bahseder. O İran Kürtlerinin Goran olarak bilindiğini, Siyah Mansur, Cengi, Zengine, Pazuki beyliklerinin Goran olduğunu söyler. (s.15). Ayrıca Şerefhan Dunbililerden de bahseder. Dunbililerin Botan ve Hakkâri civarında bulduklarını ve Kürtler tarafından daha sonraki yıllarda Hoy bölgesine sürüldüklerini anlatır. (Şerefhan,1971)

Zaza ve Goran beyliklerinin kaderi büyük ölçüde Osmanlının doğuya doğru ilerleyişi tarafından belirlenmiştir. Osmanlının bölgeye hâkimiyetinden önce Zaza ve Goranlar Kürtlerden çok daha geniş araziyi kontrol ederlerken, Kürtler büyüyen yeni süper güç Osmanlıya müttefik olunca Zazalar ve Goranlar'ın arazilerinin çoğunu ele geçirmişlerdir.

Osmanlı ile Kürtlerin ittifakının arka planında, Kürtlerin büyük çoğunlukla Sünni olmaları yatmaktadır. Sonuç olarak, Zaza ve Goran beyliklerinin çoğunluğu hâkimiyetlerini kaybetmiş, Zaza ve Goran dili çok daha az alanda konuşulur duruma düşmüştür.

Osmanlı döneminde Zazalar diğer Anadolu halklarından farklı bir yol izlemiştir. İran - Osmanlı çekişmesinde Kürt aşiretler İdris-i Bitlisi'nin örgütlemesiyle Osmanlı tebaası olmayı tercih ederken, alevi-sunni Zaza aşiretler bu tercihi desteklememiş, özellikle alevi Zazalar İran tarafında irade beyan ederek Osmanlı egemenliğine karşı duruşlarıyla sürekli Osmanlı saldırılarına maruz kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren de Zazaların Koçgiri'de, Dersim'de, Sason'da, Mutki'de, Piran ve dolaylarında cumhuriyete karşı inançlarını ve yaşam istemlerini beyan etmeleri malum kıyımlar ile sonlandırılmış ve etkileri hala sürmekte olan travmalara yol açmıştır.

Zazalar çoğunlukla yüksek ve ulaşılması zor alanları tercih etmiş olup, nispeten tarıma ve şehirleşmeye elverişli alanlarda yaşayan az bir kısım Zaza da Osmanlının baskısı sonucu dağlık alanlara çekilmek durumunda kalmıştır. Ancak, bu bölgelerin kendi toprakları olduğu gerekçesiyle Zazalar buralara yerleştirilen toplulukları vergiye bağlamışlardır. Bu vergilendirme cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüş, cumhuriyet bu vergilendirmeyi çapul hareketi olarak adlandırmış ve kıyımlarının gerekçelerinden biri olarak açıklamıştır. (Hıdır Eren, 2012) Yüksek yerlerde yaşayan Zazalar ziraatı sıradan insanın yapacağı işler olarak görmüş bu işleri asaletlerine yakıştırmamıştır. Türkmen ve Kürtlerdeki gibi hayvancılık yapan göçebe Zaza aşireti de bulunmamaktadır. Zazaların bu yaşam biçimleri tarihte asker bir halk olarak bilinen Deylem kuramı ve Alevi Zazaların "Biz Eba Müslim-i Horasani' nin askerleriyiz" menkıbesi ile örtüşmektedir.

Son iki yüzyılı, özellikle Tanzimat ile birlikte Zazaların tarihinde önemli sayılabilecek olaylara damgasını vuran yüzyıllar olarak görmemiz mümkündür. 1850 li yıllardan bu yana özelde Dersim genelde Zaza coğrafyasının büyük kısmını hedef alan kıyım hareketleri 1938 yılına kadar süregelmiştir. Osmanlı dönemindeki olaylar bir biçimde savuşturulmuş olsa da cumhuriyet dönemi olayları savuşturulamadığı gibi travmaları da bir türlü atlatılamamıştır. Özellikle Koçgiri, Şıx Sait ve Dersim bunların en önemlileridir. Dersim ve Koçgiride herhangi bir isyan söz konusu değildir. Koçgiri hadisesi iç içe bulunan Alevi Türk, Zaza ve Kürtleri kapsarken (Özellikle Dersimi aşiretleri), Dersim hadisesi Alevi Zazalara yönelik bir hareket kimliği taşımaktadır. Dersim'de söz konusu olan hadise çok önceden planlanmış bir

işgal ve soykırım hadisesidir. Bu katliama karşı direnen aşiretlerin tamamı Zaza'dır. Dersim'de bulunan Alevi Kürtler ve Türkler ya tarafsız kalmış ya da kimileri askere milislik yapıp devletle işbirliği içerisinde olmuştur.

Sonuç olarak; Zazaların tarihi ile ilgili üzerinde mutabık kalınan iddia Zazaların Deylemi kökenden gelip merkezi otoriteye karşı sürekli bir çekişme içinde olduklarıdır. Fakat Deylemlilere dair bildiklerimiz ansiklopedik ve kısıtlı bilgilerdir. İran tarihçilerinin bu konudaki çalışmalarına henüz ulaşabilmiş değiliz. Son yıllarda Zaza tarihine dair milliyetçi duygularla yazılmış makaleler ve kitap denemeleri eksik-yanlış bilgiler içerse de Kürt ve Türk milliyetçi tarih anlayışından ve önermelerinden uzak duruşlarıyla takdir edilmelidir.

Siyaset

Zazalar merkezi otorite ile sürekli olarak sorunlu olmuşlar ve Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti ile hiç bir zaman mutlak manada iyi ilişkiler içinde olmamışlardır. Yavuz ve Kanuni döneminde Zazalara yönelik hareketler olsun, Tanzimat sonrası eyaletten vilayet yönetimine geçiş sürecinden Osmanlının son dönemlerine kadar olsun merkezi hükümetle hep bir çatışma içinde olmuşlardır. II. Abdülhamit döneminde kurulan Hamidiye alayları içerisinde ağırlıklı olarak Kürt olmakla birlikte, Zaza aşiret alayı bulunmadığı gibi, bu alaylar tarafından yoğun baskılar da maruz kalmışlardır. Yine genç Türkiye Cumhuriyeti en önemli hareketlerini Zazaların yoğunluklu olarak yaşadıkları (1921'de 1938'e kadar) bölgelere karşı çok da gaddarca hayata geçirmiştir. Son olarak devlet otoritesini güçlendiren 1982 anayasasına en az "evet" oyunun Zaza bölgelerinden çıktığı da unutulmamalıdır.

Zazalar kamuoyunca, eksik bilinmekte ve yanlış tanınmaktadır. Geçmişten günümüze devlet, medya ve Kürt milliyetçilerinin kullandıkları dil ve politikaları Kayseri'den öteye yaşayan herkesin Kürt olduğu algısını doğurmuştur. Oysa 1920' li yıllarda bölgede sosyolojik tetkikler yapan görevliler "Zazaların farklı bir halk olduğunu, Alevi Zazaların Türkleşme, Sunni Zazaların ise mezhebi ilişkilerden dolayı Kürtleşme ihtimalinin olduğunu, Kürtlerin ise eritilemeyeceğini" devlete rapor etmişlerdir. (N.S.Sılan-N.Sevgen)

Avrupa' dan akıp gelen milliyetçi dalga İstanbul'daki çoğu aristokrat ailelere mensup Kürt öğrenciler arasında da etkili olmuş ve hızla yayılmıştır. Kürt siyasilerinin dezenformasyonu ve devletin tavrı Zaza öğrencilerin geçmişten beri gelen devlet ile sorunlu olma durumları ve Kürtlerle olan dilsel, kültürel yakınlıkları bunlarda algı kaymasına yol açarak, Kürt siyasilerle

birlikte hareket etme fikrine yol açmış ve kendilerini Kürdi bütünlük içinde ifade eder olmuşlardır.

Alevi Zazaların büyük bir kısmı sol hareketler içerisinde yer almış iken Sunni Zazalar milliyetçi hareket içerisinde yer almışlardır. Sonraki yıllarda bilinçlenmenin artması ile birlikte Kürtlerden ve Türklerden farklı bir halk olduğunu ifade eden Zazalar ortaya çıkarak, Zaza dil ve kültürünü yaşatma, buna dair hak taleplerini dile getirme çalışmalarını başlatmışlardır. Bu gurup hem Türk solundan hem de Kürt siyaseti tarafından tepki almakta ve "Zazacılığı devlet örgütüyor. Zazacılar devlet görevlileridir" propagandası ile dezenforme ederek, Zaza talebinin kamuoyunda görünür olmasının yollarını tıkamaya çalışmaktadırlar.

Kaynakça

Soane E. B., Notes on a Kurdish Dialect, the Shadi Branch of Kermanji, Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain veIreland, Oct., 1909

Molyneux-Seel L., A Journey in Dersim, The Geographical Journal, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914)

Minorsky Vilidamir, The Guran, Bulletin of the School of Oriental veAfrican Studies, University of London, Vol. 11,No. 1 (1943)

Mackenzie, D. N. The Origins of Kurdish. In Transactions of the Philological Society, (1961).

Wilhelm Strecker, Mundart Der Duzik in Dersim 1862

Windfuhr, G. *Dialectology VeTopics*. G. Windfuhr, The İranian languages (2009).

Farrokh, K. Shadows in the desert: ancient Persia at war. New York: Osprey Publishing MidlveHouse. (2007).

Andranik, Dersim Seyahatname, Aras yayınları, İstanbul, Kasım 2012

Vilidamir Minorsky, La Domination des Dailamites, University of Tehran, 1964 (Desmala Sure, More 11/1, 1994)

Vitali Cuinet, La Turque d'Asie, 2001

Izady, M. R. (1992). The Kurds: Concise Handbook. Washington DC: Tasyllor&Francis Inc.

McDowall, D. (2007). A Modern History of the Kurds. NY: Tauris& Co.

Kreyenbroek, P. G. (2000). On the Kurdish Language. P. G. Kreyenbroek, & S. Sperl içinde, The Kurds: a contemporary overview (s. 53-65). New York: Taylor&Francis Group

LECOQ Par Pierre, The place of Kurdish among the Iranian Languages, World Congress of Kurdish Studies, Irbil, 6-9 September 2006, June 28 2011 erişim 8 Temmuz 2011 <http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Pierre+LECOQ.html>;

Bruinessen Martin Van, Ağa, Şeyh, Devlet, Çev. Banu Yalkut İletişim, 2011

Agop Şahbaz, Kızılbaş Kürtler, (H.F.Lynek, “Armenia” kitabının “Politika ve Denge/Political and Stalical bölümünden aktarı) ç: Sako Zulalyan (Desmala Sure, More 11/1, 1994)

Selcan,Z.(2004).Zaza Dilinin Gelişimi, Zazaki.de. <http://zazaki.de/zazakide/ZazaDilininGelisimi.pdf> erişim Mayıs 16, 2011

Kar Cihat (2007), Zaza Dili Arastirmalarinin 150 Yıllık Geçmisi Üzerine (1857-2007) II, Çime Journal of Zaza Language veCulture, No.8, 2008, Pesoreke Zuan u Edate Zazayan. erişim 12 Temmuz 2011 from <http://www.zazaki-institut.de/peseroki/cime/CIME8nustey.pdf>.

Minorsky V., Tarih, v. Minorsky TH. Bois, D.N. Mac Kenzle Kürtler ve Kürdistan İngilizce ‘den Çeviren:Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul 2004

Şerefhan. (1971). Kürt Tarihi, çeviri, Mehmet Emin Bozarlan, Istanbul:Ant Yayınları.

Hıdır Eren, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültür Sempozyumu, Dersim’in Sosyal Yaşamında “Qol, Salesor, Cırm ve Kelepur” Kavramları, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2012

ZAZA-DER YÖNETİM KURULU
İSTANBUL